
IN MEMORIAM

TONE CEVC

(31. MAJ 1932 – 10. FEBRUAR 2007)

Kolega in prijatelj dr. Tone Cevc, etnolog, znanstveni svetnik v Inštitutu za slovensko narodopisje, dolgoletni vodja sekcije za raziskovanje materialne kulture in pred upokojitvijo štiri leta predstojnik inštituta, nas je letos zapustil: odšel je tiho, brez slovesa. Morda pa vendar ne: v inštitutskem telefonu je po moji januarski nekajdnevni odsotnosti gorela lučka, za njo pa se je skrivala Tonetova domača številka – od kdaj, ne vem.

Raziskovalnemu delu je posvetil dve tretjini svojega življenja. Prvo drobno izkušnjo je dobil že kot sedmošolec, ko je za t. i. govorno vajo pripravil predstavitev slovenskih pregovorov. Poglobil se je v razpravo Ivana Grafenauerja v zborniku *Narodopisje Slovencev* in se nenadoma zavedel, da iz svoje »govorne vaje« lahko naredi nekaj več. Tisti, ki smo s Tonetom sodelovali dolga leta in si domišljali, da poznamo njegovo čustveno zagnanost, lahko razumemo, da ga je že začetek Grafenauerjeve razprave vznemiril: najprej definicija, da so pregovori »umetniško izoblikovani okrasni ljudske govornice, poezija za vsak dan«, in potem etimologija same besede pregovor. »Spraševal sem se, kako so nastali pregovori, kdo in na kakšni podlagi si jih je izmislil, kako so se širili in se ohranili med ljudstvom,« mi je pripovedoval pred leti, ko sva sedela pod brajdo njegovega doma v Radomljah, ki si ga je z odrekanjem postavljal na začetku sedemdesetih let in se sprva s težkim srcem ločil od mestnega življenja in utripa, pozneje pa se je privadil na podeželski mir, čeprav mu je vožnja v službo jemala veliko časa. Bil je že na poti v Ljubljano, ko smo se drugi šele dobro prebudili, zjutraj je prvi sedel v inštitutu, zato pa si je izgovoril »špricanje« tiste znamenite »hafnerce«, tj. »podaljšane« srede.

Morda je prav »govorna vaja« vplivala, da se je Tone po maturi lažje odločil za študij: etnologija kot glavni predmet, drugi predmet umetnostna zgodovina. Tedaj bil profesor na etnologiji še Niko Županič, ki je predaval predvsem po skriptah dr. Lamberta Ehrlicha *Primerjalno veroslovje*. Že po prvem letniku se je povezal z etnologom Jernejem Šusteršičem, ki je organiziral terenske ekipe in zbiranje narodopisnega gradiva med Slovenci na avstrijskem Koroškem. Vemo, da je delo teh ekip tedaj denarno in moralno podpiral tudi Inštitut za slovensko narodopisje. V Žitari vasi v Podjuni je urejal na terenu zbrano gradivo in tako prišel v stik s predmeti, prvimi zametki tedaj načrtovanega etnografskega muzeja na Koroškem, ki pa dolga desetletja ni postal resničnost.

Prof. Županiča je na fakulteti nasledil prof. Vilko Novak: z uvodom v občo etnologijo, s sistematičnimi preglednimi predavanji o celotni slovenski etnologiji, s terenskimi vajami in seminarskimi nalogami je, po Cevčevih besedah, na oddelku »zavel nov veter«.

Možnost terenskega dela in prakse je tedaj študentom omogočal tudi Etnografski muzej, ki je pod vodstvom Borisa Orla vsako leto organiziral raziskovalne ekipe. Tone Cevc si je izkušnje nabiral v treh – v Šentvidu pri Stični, v Brkinih in v Kostanjevici na Krki. Delo v muzejskih ekipah je bilo za študente zelo poučno, Orel pa strog vodja, ki je zahteval dnevno sprotno poročanje o teranskem delu. Spodbuda mlademu raziskovalcu pa je bil prijateljski odnos vseh starejših kolegov, ki so študentu bili vedno pripravljeni pomagati z nasveti.

Za rojenega Kamničana je razumljivo, da je najprej začel raziskovati svoje domače okolje; leta 1957 je končal študij z diplomsko nalogo *Življenje pastirjev na Veliki planini*, ki je nastajala na podlagi terenskega dela; poznejše nenehno vračanje h koreninam velikoplaninskega pastirstva ga je usodno zaznamovalo in spremljalo do konca življenja. Po diplomi in odsluženi vojaščini, med katero je upal, da bo po vrnitvi domov res dobil obljubljeno službo v Etnografskem muzeju, je z diplomom v žepu ostal »na cesti«. Za mesto kustosa v

muzeju pač ni bilo denarja. Še deset plačanih terenskih dni za raziskavo stavbarstva v Bohinju, ki mu jih je naklonil muzej v Kranju, in etnoloških iluzij je bilo konec. Časopisni oglas ga je nato pripeljal za knjižničarja k Slovenijaprojektu, kjer je 12 let preživel med izobraženimi ljudmi in blizu arhitekture, ki ga je nenačrtovano, vendar nujno usmerjala k razmišljanju o ljudskemu stavbarstvu. Začel je urejati kataloge, v katerih so svoje projekte predstavljali njegovi kolegi, pozneje pa je postal glavni urednik *Arhitektovega biltena* (AB).

Nekakšna prelomnica v Cevčevem raziskovalnem in znanstvenem delovanju je bilo leto 1967 in povabilo k sodelovanju na 5. mednarodni sestanek narodopiscev vzhodnoalpskih dežel Alpes Orientales v Slovenj Gradcu. S predavanjem »Vorgeschichtliche Deutung der Sennhütte in der Kamniker Alpen« je navdušil vrhunske strokovnjake srednjeevropske etnologije in zbudil posebno pozornost. Za naju oba, novinca, ki sta se vrinila med prijateljski krog visokih evropskih znanstvenikov – je bilo pravzaprav sodelovanje na tem sestanku izjemna čast – pri Tonetu upravičena, saj je že nekaj naredil in imel kaj pokazati, sama pa sem tedaj kot nekakšna tajnica skromno pomagala dr. Niku Kuretu. S Tonetom sva se tedaj prvič srečala in še danes ga vidim, kako zamišljeno sedi na obcestnem kamnu blizu cerkvice na Muti. Spraševala sem se, ali je tudi njemu malo tesno. Že na naslednjem sestanku v Thusisu v Švici (1970) je znova presenetil z rezultati raziskave pastirskih hiš na koleh v Julijskih Alpah (»Die Sennhütten auf Pfosten in den Julischen Alpen und ihre Bedeutung für die europäische Bauforschung«). Posebej sta ga torej pritegnila dva tipa: velikoplaninski in bohinjski.

Leta med obema znanstvenima sestankoma vzhodnoalpskih narodopiscev je Cevc izpolnil s trdim terenskim in študijskim delom; začel je uresničevati svojo zamisel, da bi zbral gradivo za vse pastirske stavbe in začel pripravljati doktorat. Zavedal se je, da bo, ob sicer redni knjižničarski službi in ob skrbi za družino moral žrtvovati vse proste dni in denarna sredstva za uresničitev tega cilja. Ob spodbudah prof. Franceta Steleta, brata Emilijana in predvsem svojega profesorja in mentorja, prof. Vilka Novaka, je vztrajal in uspel: leta 1969 je na Oddelku za etnologijo na Filozofski fakulteti doktoriral z disertacijo *Pastirske koč v Julijskih in Kamniških Alpah in pedslovanski substrat v njihovi arhitekturni dediščini*. S tem delom je v ledino svojega glavnega raziskovalnega področja – pastirstvo in planšarstvo, ki je za alpsko deželo pomemben del materialne in širše ljudske kulture – zaozal prvo brazdo. S širjenjem in poglobljanjem teh raziskav, predvsem pa z upoštevanjem arhivskih virov in primerjalnega gradiva s pastirskimi stavbami drugod v Vzhodnih Alpah, je pri nas prvič sistematično raziskal, znanstveno obdelal in opisal pastirska bivališča ter skušal dognati njih zgodovinski nastanek v pedslovanski dobi in poznejši razvoj. Navezal je strokovne in prijateljske stike s tujimi strokovnjaki, študijsko najprej s kolegi iz delovne skupine Alpes Orientales, predvsem s prof. dr. Arnoldom Niedererjem z univerze v Zürichu, ki mu je omogočil enomesečno bivanje v Švici z ogledom tamkajšnjega terena in z uporabo njegove bogate knjižnice. Obzorja so se širila: od blizu je lahko spoznaval način dela drugih kolegov, si začrtal nove, širše smeri svojih raziskav in jih večino, kljub povsem drugačnim in skoraj nemogočim delovnim razmeram z vztrajnostjo tudi uresničil.

Konec leta 1971, ko z doktoratom v tedanji službi ni bil več tako dobrodošel, pa tudi sam ne povsem srečen, je kot znanstveni sodelavec lahko prišel v Inštitut za slovensko narodopisje, v sekcijo za ljudsko slovstvo. Glede na njegovo dotedanje strokovno delo bi kdo lahko rekel, da je tu »vedril«, pa ni bilo tako: njegovi tedanji sodelavci vemo, da ga je kar malo zamikala takšna »nezvestoba« in zapustila pečat v njegovem raziskovalnem delu. Povsem drugo področje etnologije ga ni zmedlo, pač pa nekako zastrupilo: navezan na alpski svet, z veliko mero terenskih izkušenj, z nekaj romantičnega navdušenja in z mentorstvom Milka Matičetovega je zbral, objavil in celo za televizijsko oddajo pripravil nekaj prispevkov o pastirski duhovni kulturi. Bolj od pravljič so ga mikale povedke, tiste o gamsih z zlatimi parklji ali pa o okamenelih živih bitjih, o katerih pripoveduje slovensko ljudsko izročilo, zamikale so ga tudi šege pastirjev, odgon živine na planino in vračanje z nje, in naposled šege okoli ljubezni, povezane z izdelavo trničev, to pa spet z ljudsko umetnostjo. Ravno toliko časa je ostal v sekciji, da je vzljubil to tematiko in se še pozneje občasno vračal k svojim zapiskom in tonskim posnetkom, na podlagi katerih so nastali novi članki. Končno pa se je lahko vrnil in posvetil »svoji ljubezni« – leta 1973 je bila v Inštitutu za slovensko narodopisje ustanovljena sekcija za materialno kulturo in Tone Cevc je postal njen vodja in za dolgo tudi edini raziskovalec.

Pri raziskovanju pastirstva pa se ni omejil le na samo stvarno kulturo in na njeno izrazoslovno problematiko, temveč jo je povezoval z življenjem na planinah, z delom in igrami pastirjev in planšarjev, z njihovim pripovednim in verovanjskim izročilom, tako da njegovo strokovno delovanje sega tudi na področje družbene in duhovne kulture, kar dokazuje znanstvena in poljudno-znanstvena bibliografija. Spoznanj ni posredoval le strokovni javnosti, z mnogimi poljudnimi članki je o dediščini pripovedoval tudi ljudem, ki so njeni prvotni nosilci in največkrat tudi edini varuhi.

Drugo, nič manj pomembno področje Cevčevega raziskovanja je ljudsko stavbarstvo, s katerim je sicer nadgrajeval svoje raziskave planšarstva in mu postavil tudi metodološke temelje. Začel je z raziskavami občasnih bivališč, z živinorejo in gozdarstvom povezane stavbne kulture hribovskih in gozdnih pokrajin, se poglobil v zgodovinsko razlago njihovega nastanka v prvotnih stavbnih kulturah, pritegnil tudi arheološka dognanja, razmišljal o izviri stavbnega izročila, o konstrukciji in funkcionalnosti stavb in o odnosu človeka do zemlje nasploh. Gradivo se je tako razraslo, da je nastalo pomembno monografsko delo *Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem*, prvo te vrste pri nas, ki je Cevcu prineslo tudi nagrado Kidričevega sklada. Dokumentiral je vrsto zginevajočih kulturnih prvin, stavbno dediščino orisal kot sestavni del življenjskega okolja in jo osvetlil po materialni, konstrukcijski in prostorski zasnovi. V preprostih stavbah je prepoznaval zelo staro, v današnji čas ohranjeno predslovansko in slovansko stavbno dediščino, zato je študija izredno pomembna tako za domačo in tudi evropsko stavbno zgodovino.

Cevc je svoje raziskovanje namenil še obravnavi kmečke hiše na Krasu in nato v Bohinju, monografsko je obdelal in v slovenščini in nemščini izdal monografijo *Bohinj in njegove planine (Bohinj und seine Almen)*, napisal sintetični pregled o ljudskih stavbah

na Slovenskem in pregledno zgodovinsko razpravo »Etnološka pričevalnost materialne kulture«, ki podaja pregled njenega raziskovanja po 2. svetovni vojni in opozarja na manj preučena vprašanja. S to splošno razpravo je dokazal, da področje materialne kulture tudi metodološko obvlada in da zna ovrednotiti njen pomen za zgodovinsko razumevanje ljudske kulture.

Nato je za nekaj let svoje raziskovalne poti usmeril na območje Karavank in tamkajšnje stavbne dediščine. Rezultat njemu lastnega, natančnega in dolgotrajnega, metodološko utemeljenega raziskovanja razvoja in geneze slovenske kmečke hiše je s Plečnikovim priznanjem odlikovano delo *Kmečke hiše v Karavankah. Stavbna dediščina hribovskih kmetij pod Kepo, Stolom, Košuto, Obirjem, Pristovskim Storžičem in Peco* (soavtor Ignac Primožič). Monografija je doživela dve slovenski (1988, 1991) in eno nemško izdajo. Vzporedno je nastala tudi zelo odmevna razstava *Kmečke hiše v Selah*, z obsežnim razstavnim katalogom.

Tone Cevc je nekaj strokovnih prispevkov namenil tudi gospodarskim poslopjem, predvsem kozolcu, tistemu iz bohinjskega kota, stogu, pa tudi tistim s kamnitimi stebri sredi kraških pobočij, ki lahko kljubujejo burji in viharjem. »Kakor da ima naš raziskovalec strahospoštovanje do mogočnosti in lepote dolenskega toplarja, se zaenkrat z njim spogleduje le od daleč,« sem zapisala pred leti in kot Dolenjka potihoma upala, da ga bo pripomba pozitivno razjezila. Še več, odpravila sem se na teren in načrtno fotografirala vse najlepše kozolce. Vendar pa Gorenjca dolenska dežela ni zmogla toliko očarati, da bi mu pognala kri po raziskovalni žilici. Dolenjski robustni dvojni lepote, z umetelnimi stebri, gankom in križi, s petelinčki na strehah in s hlapcem v letih, so zaman čakali na Tonea, da bi se mu natančneje predstavili v vsej svoji lepoti, mu razkrili svoje konstrukcijske skrivnosti in raznovrstno funkcionalnost. Imel je že druge načrte, ki so ga zaposlovali in mu vzeli ves raziskovalni čas. In vendar bi tvegala misel, da ga je od nadaljnjega raziskovanja kozolca morda odvrnila nenadna splošna popularnost kozolcev, s katerimi so se začeli ukvarjati tudi laiki in pa nevsezadnje slaba izkušnja (prva, ne pa zadnja) s fotografskim soavtorstvom ob izdaji knjige.

Posebno poglavje, ki kakor rdeča nit odseva iz Cevčevega dela, kakor hrbtenična opora, na katero se naslanja in navezuje vse njegovo znanstveno delo, je vsestranska navezanost na območje Velike planine. Oddolžil se ji je s svojimi glavnimi deli, k njej se je vedno znova vračal in jo vedno znova odkrival. Kar v treh dopolnjenih izdajah je izšla njegova monografija *Velika planina. Življenje, delo in izročilo pastirjev* (1972, 1987), z odličnimi risbami Vlasta Kopača in ob moralni podpori ZRC SAZU in Inštituta za slovensko narodopisje tudi v samozaložbi (1993). Z arhitektom Janezom Suhadolcem kot oblikovalcem sta izdala *Veliko planino v sliki*.

In ko se je nagledal tistega, kar je oko lahko zaznalo na površju, se je lotil kopanja v zemljo in iskanja korenin pastirskega življenja. Nihče ni prav verjel njegovim, kar nekoliko evforičnim pripovedim o arheoloških najdbah, dokler ni »pritresel prvih črepinj« – potem je šlo hitro: Jana Horvat, arheologinja iz Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, Miran

Predavanje dr. Cevca v Historičnem seminarju ZRC SAZU, Ljubljana, december 2005
[foto: J. Fikfak].

Bremšak in Franci Stele kot zunanja sodelavca, so postali soavtorji knjige *Davne sledi človeka v Kamniških Alpah* (1997). Na prelomu tisočletja nas je, tedaj že upokojeni znanstvenik, razveselil še s knjigo *Lončene posode pastirjev. Sklede in latvice iz poznega srednjega in novega veka iz planin v Kamniških Alpah* (s sodelovanjem Janje Železnikar). V njem so zorele nove zamisli, vendar je želel najprej narediti obračun z desetletnim raziskovanjem Alp skupaj z arheologi – v zborniku *Človek v Alpah* je zbral prispevke petnajstih strokovnjakov – raziskovalcev življenja v Alpah. Neverjetno se mu je mudilo in z začudenjem sem doživljala njegovo pretirano neučakanost. Nisem verjela njegovim ponavljajočim se besedam: »To je zadnje, kar bom naredil.« Le kdo bi mu verjel, vedno polnemu načrtov, saj se je zavedal, da visokogorske površine prekrivajo in skrivajo v sebi še marsikateri zaklad naše kulturne dediščine. Zamisel za pregled žetve desetletnih arheoloških raziskav je pri avtorjih, po večini arheologih, februarja 2006 »padla na rodovitna tla,« kakor je že junija zapisal v uvodu, ki ga je sklenil z željo: »Naj prvemu desetletju raziskav v slovenskem visokogorju sledi drugo, še bogatejše in uspešnejše!« Prepričana sem, da se mu bo ta želja izpolnila, manj pa verjamem v to, da bodo arheologi med etnologi dobili tako zvestega, izkušenega, izobraženega in zavzetega sopotnika.

Tisto, kar je skrito in se rado pozabi, pa je Cevčevo organizacijsko in uredniško delo. Posebej je treba omeniti odlično organizacijo mednarodnega simpozija *Planšarske stavbe v Vzhodnih Alpah / Die Sennhütten in den Ostalpen* (1995), ki ga je na pobudo neformalne skupine avstrijskih in slovenskih etnologov izpeljal v splošno zadovoljstvo in z veliko po-

hvalami. V Bohinju je zbral strokovnjake iz Švice, Italije, Nemčije, Avstrije in Slovenije, ki so si postavili cilj »orisati tipologijo planšarskih stavb v Vzhodnih Alpah in odkriti vzroke, ki so vplivali na nastanek in razvoj stavbnih tipov.« Referate je uredil in izdal v lepo opremljenem zborniku, še enem uredniškem podvigu, saj je že pred tem dobil izkušnje pri urejanju inštitutskega glasila *Traditiones*. Prav Tonetu, njegovi vztrajnosti, gorenjski trmi in estetskemu čutu se moramo zahvaliti, da je naš zbornik, kot prvi med akademjskimi publikacijami, slekel dolgočasno sivino in dobil novo preobleko in estetsko vabljivejšo in preglednejšo likovno podobo. Z njegovim imenom je povezana tudi tematska številka *Traditiones* iz časa naše tranzicije. Iskal je sodelavce za 23 naslovov, ki jih je izbral na temo »Samoniklost ljudske kulture Slovencev«, dobil je sicer samo dvanajst prispevkov, vendar smo kljub temu dobili predstavitev slovenske ljudske kulture s poudarkom na njenih posebnostih in njeni vraščenosti v srednjeevropski kulturni prostor.

Kdor ob znanstveno-raziskovalnem delu prevzema tudi druge, npr. organizacijske, uredniške in vodstvene naloge, se zaveda, da bo nujno trpelo strokovno delo. Tone je okusil vsakega po malo, si tu in tam dal duška s svojo rahlo kolerično naravo, imel pa je tudi polno mero smisla za humor in družabnost. Skupaj smo se zabavali, ko smo v izpraznjenem predalčku kartotečne omare zbirali šale o Gorenjcih. Dobro se je zavedal, da ga v tisti stereotip o Gorenjcih niti skozi najmanjšo špranjico ne moremo spraviti. Le kam so utonili ob selitvi, oz. zamenjavi pohištva?

Verjetno bi tudi letos, kakor že nekajkrat, prav v teh dneh skupaj slavili njegov rojstni dan, 31. maja bi namreč dopolnil petinsedemdeset let. Ob okroglih in polokroglih obletnicah nas je navadno povabil v okolico svojega rojstnega kraja in predvsem na svoje

S kolegi na zadnji skupni inštitutski ekskurziji, Čedad, april 2006 [foto: J. Fikfak].

raziskovalno območje; življenjski mejniki so pač vedno priložnost za sproščeno druženje in obujanje spominov, vendar je naš Tone znal združiti »koristno s prijetnim«: najprej smo malo grizli kolena, potem nam je navdušeno pokazal kakšno svoje odkritje ali nam povedal kakšno zanimivo zgodbo, nam organiziral ogled pastirskega stanu ali cerkvice pri sv. Primožu, in nam šele po tej duhovni hrani priznal, da smo si zaslužili tudi malico – ob kakšnem seniku na grčavi, majavi klopi. Ne vem, ali se je kdaj zgodilo, da nam vreme ne bi vsaj malo ponagajalo: ujme Velike planine skrivnostno čakajo, da vsaj za kratek čas pokažejo svojo moč, pa naj bo to močan naliv ali pa črni oblaki, strele in grmenje. Ampak najbrž je za etnologa mik tudi v tem, da doživi sonce, meglice in jezo nadnaravnih sil. Morda je to mitološko ozračje tudi našega Toneta vznemirjalo in navdihovalo pri njegovem delu. In ob takšni priložnosti smo si pač dušo privezali v tisti hiši, kjer, kakor pravijo, Bog roko ven moli.

Tone Cevc je samo odšel, saj živi še v svojih knjigah in znanstvenih člankih, ki nas vsak dan pozdravljajo s knjižnih polic, živi v svoji družini, v otrocih in vnukih, ki bodo morda prav zaradi njegove ljubezni in vzgoje nekoč hodili po njegovih stopinjah.

Ko sem po pogrebu sedla v avto in prižgala motor, se je iz zvočnika samodejno, kakor že enkrat pred leti ob podobni priložnosti, oglasila stara kresna pesem z Zilje, Pesem od zarje. Za zbor jo je priredil skladatelj, ki ga srečujemo na akademiji – akademik Lojze Lebič, in več kot naključje je, da je gospod Lebič tudi arheolog. To je zame ena najlepših pesmi, pesem o rojevanju sonca, ki obseva in greje vse enako, revne in bogate, vesele in žalostne; ne dela razlik, ne posluša ubogega zemljana, ki ga roti, naj počaka, saj mu ima še veliko povedati in še več vprašati. Pa sonce ne more čakati, ima še veliko obsevat: vse dolince in vse hribarce pa tudi vse uboge sirotice ...

Helena Ložar - Podlogar

ZORA ŽAGAR

(6. NOVEMBER 1950 – 21. MAJ 2007)

Zora Žagar, prijateljica, kolegica in sodelavka, muzejska svetovalka v Pomorskem muzeju »Sergej Mašera« v Piranu, je odšla od nas. Ostal mi je živ spomin na njeno osebno toplino in življenjski optimizem, ki sta prevevala tudi njen odnos do dela. V vsaki nalogi je našla raziskovalni navdih, spoštovala je sodelavce, težave premagovala s svojim umetniškim darom in občutkom za humor. Preučevala je ribištvo, oljkarstvo in solinarstvo, gospodarstvo, stavbarstvo in notranjo opremo, izsledke predstavljala na razstavah, v katalogih, znanstvenih in strokovnih člankih. Njeni najpomembnejši in najvidnejši deli sta etnološki zbirki v Tonini hiši v vasi Sv. Peter in v Muzeju solinarstva v Sečoveljskih solinah.

Po diplomi iz etnologije in zgodovine umetnosti na FF v Ljubljani se je, Ljubljančanka, preselila v Lucijo in se leta 1978 zaposlila v muzeju v Piranu. Bila je prva etnologinja v tem muzeju, kjer je bilo za etnologijo že veliko razumevanja, predvsem po zaslugi zgodovinarja Miroslava Pahorja, takratnega ravnatelja, ki je s svojim delom ustvaril temelje za etnološko preučevanje solin. Bil je tudi prvi pobudnik za postavitve muzeja solinarstva,

možnost za uresničenje njegove zamisli pa se je pojavila šele s prihodom mlade etnologije, ki ji je to kmalu postala osrednja zadolžitev. Sicer pa je morala Zora Žagar etnološko tematiko, povezano z morjem, postaviti od začetka.

Začela je z morskim ribištvom. Raziskovala je na terenu in zbirala predmete za načrtovano muzejsko zbirko in izsledke predstavila v Izoli leta 1982 na razstavi ribiških eksponatov, ki so bili pozneje preneseni v Zbirko Splošne plovbe v Portorožu, in leta 1985 na razstavi o industrijskem morskem ribištvu na slovenski obali. Sodelovala je tudi v interdisciplinarni raziskavi leta 1978 za načrt prenove starega mestnega jedra Izole pod vodstvom arhitekta dr. Petra Fistra in etnologinje Zvone Ciglič.

Leta 1979 je začela tudi s pripravo zbirke v Tonini hiši, ki jo je prenovil Medobčinski zavod za spomeniško varstvo Piran (zdaj Zavod RS za varstvo kulturne dediščine, enota Piran); v pritličju je imela oljarno, v nadstropju pa bivališče kmečke družine. Spoprijela se je z nalogo, da najde prostorom primerno opremo, kajti prvotna ni bila ohranjena. Lotila se je terenskega dela, dokumentirala in zbirala predmete in podatke o notranji opremi kmečkih hiš in oljarn in se seznanjala z delovnimi postopki, predmeti in orodjem za oljarstvo. Pri tem si je nabrala tudi širše etnološko znanje o istrski kulturi. Pri postavitvi zbirke so sodelovali tudi drugi sodelavci muzeja, Pokrajinski muzej iz Kopra in Slovenski etnografski muzej, vendar je Zora vse strokovno izpeljala in poskrbela za dokončno ureditev spomenika in njegove okolice. Tonina hiša je bila odprta leta 1983, katalog z Zorinim besedilom je izšel leta 1985.

V naslednjem obdobju se je vse intenzivneje posvečala solinam. Treba je bilo evidentirati nepremično dediščino v predelu Fontanigge v Sečoveljskih solinah, presoditi možnosti za uresničitev muzeja solinarstva in se odločiti o kraju postavitve, zanj obnoviti solinsko hišo in solno polje, dopolniti zbirko s predmeti in novimi podatki s terena, iz arhivov in iz literature. Tudi pri tem delu, kakor že pri Tonini hiši, je piranski muzej zgledno sodeloval z Zavodom za varstvo kulturne dediščine iz Pirana, ki je pripravil strokovno podlago za razglasitev Krajinskega parka z etnološkim rezervatom za muzej solinarstva ob kanalu Giassi leta 1990. Zora se je pri tem srečevala z vrsto nepredvidljivih težav, od finančnih do logističnih in strokovnih, a jih je premagovala s svojo odprtostjo za stike z vsemi sodelujočimi, predvsem s solinarji, brez katerih ne bi bilo mogoče obnoviti stare produkcije soli, ki daje temu muzeju posebno vrednost. Pri tem moram omeniti tudi Borisa Križana, Zorinega življenjskega sopotnika, ki je na Zavodu skrbel za naravno dediščino, saj sta bila skupaj jedro te interdisciplinarne skupine. Leta 1987 je s sodelavci pripravila razstavo *Sečoveljske soline včeraj – danes – jutri* (katalog k razstavi je izšel leta 1988) in zanj je Pomorski muzej leta 1989 prejel Murkovo priznanje.

Takrat so se začela tudi obnovitvena dela v solinah. Med letoma 1989 in 1994 sta bili obnovljeni solinski hiši s pripadajočima solnima poljema. Prva je rekonstrukcija solinske hiše, druga je namenjena pravilu orodja, skladiščenju soli in prostoru za solinarje in udeležence delovnih taborov. Obnovljeno je bilo solno polje s starim solinarskim orodjem. Muzej solinarstva je bil odprt spomladi leta 1991. Zora je uredila katalog, prispevala svoje

izsledke in pridobila sodelavce; to je doslej najcelovitejša interdisciplinarna predstavitev naravne in kulturne dediščine solin na severozahodni jadranski obali, s poudarkom na Sečoveljskih. Delo v solinah se je nadaljevalo. Leta 2002 je bila v pritličnem skladišču urejena stalna razstava o solinarstvu ob istrski obali, ob pomolu kanala je bil zgrajen tudi lesen pomol, namenjen pristajanju plovil, ki prevažajo obiskovalce muzeja.

Muzej solinarstva je izreden dosežek in Pomorski muzej »Sergej Mašera« je zanj prejel ugledni mednarodni priznanji – leta 1994 je kandidiral za naziv Evropski muzej leta in se uvrstil na visoko deseto mesto, leta 2004 pa je prejel nagrado Evropske unije za kulturno dediščino Europa Nostra 2003, kakor je bilo zapisano v utemeljitvi, »za vzorno in tenkočutno revitalizacijo kulturne krajine, obnovo tradicionalnega postopka pridelave soli, obnovo stavbne dediščine in za izobraževalne dejavnosti v harmoničnem sožitju z občutljivim naravnim okoljem Krajinskega parka Sečoveljske soline.« S tem je bilo najpomembnejše delo opravljeno, vendar je bila predvidena nadaljnja širitev muzeja solinarstva z muzejsko, pedagoško in raziskovalno dejavnostjo in postopna obnova dodatnih solinskih hiš v kanalu Giassi. Zora Žagar si je prizadevala za ta razvoj, a je večkrat dejala, da si zelo želi, da se bo lahko zdaj, ko je muzej pod streho, posvetila terenskem in arhivskemu raziskovanju solinarstva. Sodelovala je na več mednarodnih posvetih o kulturni dediščini solin. Bila je ena od pobudnic in glavnih sodelavk mednarodnega projekta »Vse o soli«, ki ga je podprla Evropska skupnost s sredstvi Phare (1998–2002). V tem projektu je bil Muzej solinarstva obravnavan kot zgled muzejske predstavitve in Zora Žagar je pomagala kolegom iz drugih držav pri snovanju podobnih zamisli.

Huda bolezen ji je preprečila uresničitev mnogih načrtov, vendar dela ni opustila. Objavila je številne prispevke o solinarstvu in morskem ribištvu, za *Slovenski etnološki leksikon* je napisala gesla o solinarstvu in bila tudi urednica gesel o morskem ribištvu in oljarstvu. Ko so Muzej solinarstva začeli ogrožati konfliktni interesi na območju Sečoveljskih solin, se je oglašala in pisala članke in strokovno in širšo javnost osveščala o pomenu muzeja z delujočimi starimi solinami.

S svojim delom je obogatila etnologijo Istre in oživila dragocenosti njene kulturne dediščine.

Mojca Ravnik

GERHARD HEILFURTH

(11. 7. 1909 – 11. 3. 2006)

Als Gerhard Heilfurth am 11. 3. 2006 wenige Monate vor der Vollendung des 97. Lebensjahres – also in einem geradezu biblischen Alter voll reicher Erfüllung – zur letzten Schicht eingefahren ist, wie er es in der von Kindheit an vertrauten Bergmannssprache ausgedrückt haben würde, ist einer der letzten großen Altmeister der Volkskunde in Forschung und lehre von uns gegangen. Besonders die Montanwissenschaft und Montanvolkskunde

hat mit ihm sicherlich den prominentesten Vertreter ihres Faches verloren. Seine im langen Leben gesammelten Erfahrungen und sein Wort werden fehlen, aber die große Zahl der Veröffentlichungen von Gerhard Heilfurth wird künftig dem von ihm bearbeiteten Themenkreis manchen Impuls verleihen als Anregung und Aufforderung zur Fortsetzung seines inhaltlich scheinbar engen und doch so breit gefächerten Lebenswerks.

Bei aller Charakterisierung von Leben und Werk Gerhard Heilfurths stehen zwei Punkte so dominant im Vordergrund, daß sie das Bild seiner Persönlichkeit trefflich umreißen. Der eine Punkt ist die feste Verbindung mit seiner erzgebirgischen Heimat und die tiefe Verwurzelung in ihr und der Geburtsstadt Neustädte bei Schneeberg. Dem entsprach es auch, daß er noch vor einem Jahr seine einmalige wissenschaftliche Bibliothek der Heimat als verpflichtendes Vermächtnis geschenkt hat. Mit der Ehrenbürgerschaft wurde ihm der Dank der Landsleute zu Hause entgegengebracht. Dennoch oder umsomehr mutet es wie ein bitterer Wermutstropfen an, daß Gerhard Heilfurth noch in den letzten Lebensmonaten gegen eine ebenso heimtückische wie infame Verleumdung in Schutz genommen werden mußte. Der zweite Punkt ist die mit der Heimatverbundenheit eng zusammenhängende Auseinandersetzung mit dem Bergbau, dessen geistiger Welt und den volkscundlichen Auswirkungen, die ihn seit seines Lebens beschäftigt haben.

Die Grundlagen dazu wurden bereits in seiner Kindheit geschaffen. Gerhard Heilfurth entstammte einer alten erzgebirgischen Bergmanns-, Handwerker- und Pfarrerrfamilie. Damit wurde ihm die bergmännische Welt mit ihrem harten Dasein und den Gefahren ebenso wie die daraus resultierende geistige und geistliche Welt frühzeitig vertraut. Dazu gehörte sicher auch das Erlebnis der Feierabend-Schnitz- und Bastelkunst, die er in Neustädte am Schaffen des Altmeisters Gustav Rössel verfolgen konnte. So hat er auch später diesem im Westerbirge stark ausgeprägten volkskünstlerischen Schaffenszweig eine Studie in den Mitteldeutschen Blättern für Volkskunde gewidmet. Der Weg von Gerhard Heilfurth führte vom Besuch des Schneeberger Gymnasiums zum Studium an den Universitäten Leipzig, Heidelberg und Palermo, wo er sich der Germanistik, Soziologie, Philosophie, Volkskunde, Geschichte und Religionswissenschaft widmete. In Leipzig waren es vor allem der Philosoph Theodor Litt und der Sprachwissenschaftler Theodor Frings, die ihn wesentlich beeinflussten. Bei letzterem promovierte er auch 1935 mit einer Arbeit über *Das erzgebirgische Bergmannslied. Ein Aufriß seiner literarischen Geschichte*, die 1936 im Glückauf-Verlag in Schwarzenberg im Druck erschien und 1982 in Frankfurt/M. eine zweite Auflage erlebte. Nach dem 1936 abgelegten Staatsexamen für das höhere Lehramt folgte die Tätigkeit als Assistent am Deutschen Volksliedarchiv in Freiburg im Breisgau und ein Jahr später an der volkscundlichen Abteilung des Germanistischen Instituts der Leipziger Universität.

Gerhard Heilfurth kommt damit durchaus eine Pionierrolle zu, nachdem die Volkskunde bei aller Inanspruchnahme für die nazistische Ideologie keineswegs eine wünschenswerte Vertretung an den deutschen Hochschulen erlebte. Einen weiteren Schritt zu dieser Konsolidierung bedeutete ein 1938 ergangener Forschungsauftrag vom Ruhrberg-

bau zu einer umfassenden Darstellung des Bergbaus mit seiner Arbeitswelt und Volkskunde. Es wird darin sicher zu Recht die *Geburtsstunde für den Aufbau einer Quellensammlung zur Volkskunde des europäischen Montanwesens* gesehen [Karlheinz Hengst, *Sächsische Heimatblätter* 45, 1999: 5]. Was der unermüdliche Forscher und Initiator dort in den Grundlagen erarbeitete, war für ihn Arbeitsprinzip – wie es auch der Titel *Kontakte und Grenzen* der ihm zum 60. Geburtstag gewidmeten Festschrift sinnfällig ausdrückt. Dieser programmatischen Haltung entsprach es durchaus, wenn er den volkskundlichen Erscheinungen des Bergbaugesbietes von Banska Štiavnica in der Slowakei ebenso sein Augenmerk widmete wie dem Bergbau in Südtirol, um so auf der vergleichenden Basis zu einer übernationalen Einschätzung zu gelangen. Dem entsprach auch der Aufsatz „Erzählüberlieferungen vom Bergbau in Idrija“, den er zur Gedenkschrift für Franjo Baš beisteuerte, wie die Rezensionen der von Alfred Quellmalz gesammelten *Südtiroler Volkslieder* oder von Leopold Kretzenbachers *Heimat im Volksbarock* willkommene Erweiterung des Blickfeldes bedeuteten.

Der Zweite Weltkrieg mit seinem vernichtenden Ausgang bedeutete nicht nur für Gerhard Heilfurth eine einschneidende Wendung. Von ihr wurde die gesamte Volkskunde betroffen, an deren Neugestaltung er nachhaltigen Anteil haben sollte. Mit der 1943 während eines Fronturlaubs durchgeführten Habilitation legte Heilfurth den Grund für die weitere Nachkriegsarbeit. Es entsprach dabei seiner sozialen Einstellung, daß er sich als Mitbegründer des „Jugendaufbauwerks“ zunächst den dringenden Problemen der Nachkriegszeit zuwandte und 1946 den Vorsitz übernahm. Drei Jahre später erreichte ihn der Ruf zur Mitarbeit am Aufbau der Evangelischen Sozialakademie in Friedewald bei Betzdorf, wo er zunächst als Dozent, ab 1952 als Studiendirektor und ab 1954 als Akademiedirektor tätig war. In der gleichen Zeit widmete er sich zugleich als außerplanmäßiger Professor für deutsche Philologie, Volkskunde und Soziologie an der Universität Gießen der Neugestaltung der deutschen Volkskunde. Seine wichtigste bleibende Leistung bleibt der seit 1949 betriebene Aufbau eines kulturwissenschaftlichen Bergbauarchivs und eines Wörterbuchs der Montansprache. Diese erfolgreiche wissenschaftliche Arbeit fand ihre Fortsetzung nach seiner Berufung auf den Lehrstuhl für Deutsche Philologie und Volkskunde an der Universität Marburg. Der von Gerhard Heilfurth den zeitlichen Erfordernissen entsprachene betriebene Wandel läßt sich an den Umbenennungen ablesen, die vom „Institut für Europäische Ethnologie und Kulturforschung“ über das „Institut für mitteleuropäische Volksforschung“ zum „Institut für Europäische Ethnologie und Kulturforschung“ führte und das er bis zu seiner Emeritierung im Jahre 1977 leitete.

Gerhard Heilfurths für die Weiterentwicklung der Volkskunde fruchtbringende Tätigkeit war sowohl auf eine disziplinübergreifende Betrachtungsweise ausgerichtet, die den Fragen der industriellen Arbeitswelt und der Arbeiterkultur ebenso ihre Aufmerksamkeit widmete, wie sie auf die grenz- und ideologieübergreifende Betrachtung der Volkskunde ausgerichtet war. So sah er es auch als Selbstverständlichkeit an, daß er in den Jahren des Kalten Krieges die alte Heimat nicht vergessen hat und über unterschiedliche Posi-

tionen in den beiden deutschen Teilstaaten hinweg als ausgleichende und vermittelnde Kraft wirken konnte. Diese Funktion hat er auch nach seiner Wahl zum Vorsitzenden des bundesdeutschen Verbandes der Vereine für Volkskunde e. V. beibehalten. In den fortlaufenden Auseinandersetzungen forderte er beispielsweise, *jegliche Komplikation zugunsten der ‚Freunde im Osten‘ zu vermeiden* [Petra Weckel, Wilhelm Fraenger, S. 292]. In den gleichen Zusammenhängen heißt es zu Heilfurths Haltung: *Mit der Ablösung Dölkers durch Heilfurth bekommt der Verband eine der DDR gegenüber eher positive Tendenz. Heilfurth unterhält stets recht gute Verbindungen zum Akademieinstitut* [Petra Weckel, Wilhelm Fraenger, S. 338].

Der in internationalen Dimensionen denkenden Haltung Heilfurths entsprach es, daß er seine Arbeit in internationalen Wissenschaftlichen Gremien einbrachte und auf zahlreichen Auslandsreisen und Gastvorträgen in den verschiedenen europäischen Ländern oder in der ehemaligen Sowjetunion bis nach Afrika, Südostasien, Japan, Mexiko und den USA zugleich als Brückenschläger der Wissenschaft wirkte. Der weite, themen- und länderübergreifende Geist weht nicht minder durch die wissenschaftliche Hinterlassenschaft. Ehrungen und Auszeichnungen, wie die 1959 erfolgte Verleihung des Großen Bundesverdienstkreuzes durch den damaligen Bundespräsidenten Theodor Heuß oder die Verleihung der Ehrendoktorwürde 1991 durch die ehemalige Pädagogische Hochschule Zwickau konnten ihm noch zu Lebzeiten die Gewißheit vermitteln, daß sein vielfältiges intensives Wirken Früchte getragen hat. Die Zukunft wird diese Annahme sicher bestätigen.

† Friedbert Ficker